

**ФІЗИЧНАЯ КУЛЬТУРА НА БЕЛАРУСКИХ ЗЕМЛЯХ
У XIII–XVIII стст.**

**PHYSICAL CULTURE IN THE BELARUSIAN LANDS
IN THE XIII–XVIII CENTURIES**

**А. Д. ЧЭРНИК
A. D. CHERNIK**

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Мінск, Беларусь
Belarusian State University
Minsk, Republic of Belarus
e-mail: chernikalla@mail.ru

У дадзеным артыкуле даследуецца гісторыя фізічнага выхавання ў Беларусі ў перыяд Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, які ахоплівае часавы прамежак ад XIII да XVIII стагоддзя. Вынікі даследавання дазваляюць лепш зразумець гістарычны кантэкст фізічнага выхавання ў Беларусі і яго ўплыў на фарміраванне нацыянальнай ідэнтычнасці. Аўтар засноўвае свае сцвярджэнні на аснове гістарычных крыніц і іх аналізе. Атрыманыя дадзеныя будуць карысныя для гісторыкаў, спецыялістаў у галіне фізічнай культуры і спорту, а таксама для ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

Ключавыя словы: фізічнае выхаванне, фізічная культура, Вялікае Княства Літоўскае, Рэч Паспалітая, Беларусь, гісторыя.

This article examines the history of physical education in Belarus during the period of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth, covering the time period from the XIII to the XVIII century. The results of the study provide a better understanding of the historical context of physical education in Belarus and its impact on the formation of national identity. The author bases his statements on the basis of historical sources and their analysis. The data obtained will be useful for historians, specialists in the field of physical culture and sports, as well as for anyone interested in the history of Belarus.

Keywords: physical education, physical culture, Grand Duchy of Lithuania, Polish-Lithuanian Commonwealth, Belarus, history.

Фізічнае выхаванне з'яўляецца важнай часткай выхавання чалавека і грамадзяніна.

Фізічнае выхаванне абазначанага перыяда можна падзяліць на 3 часткі: XIV–XV стст., перыяд Адраджэння – XVI–пачатак XVII стст., XVII–XVIII стст. Увогуле фізічную культуру гэтых перыядаў можна выдзяляць па сляям насельніцтва: фізічнае выхаванне шляхты, гараджан, сялян.

На фізічнае выхаванне шляхты асноўны ўплыў аказвала вайсковая справа. Як раз у XIV–XV стст. фізічная культура шляхты адасябляецца ад традыцыйнай культуры, што было звязана з прафесіяналізацыяй вайскавай справы, ушляхам заходнееўрапейскіх элементаў, фарміраваннем саслоўя рыцарства [16, с. 28]. Таксама важна адзначыць, што ў вызначаны перыяд аказалі вялікі ўплыў татары, якія з канца XIV ст. пасяліліся ў ВКЛ. Іх асноўным заняткам была вайсковая служба. Пра добрае фізічнае выхаванне беларускіх воінаў сведчаць перамогі пад Сінімі Водамі ў 1362 г. і ў Грунвальдскай бітве 1410 г.

Шляхце трэба было несці службу толькі конна і ў поўным ўзбраенні. Узбраенне шляхціча па Статуту 1566 г. было: «панцыр, шлем, кап’ё з прапарам, меч, конь добры». Згодна з прывялеем Ягайлы 20 лютага 1387 г. абавязкам шляхты было: «Згодна са старажытным звычаем, вайсковы паход застаецца абавязкам, які здзяйсняецца за кошт асабістых выдаткаў. У тым выпадку, калі прыйдзеца праследаваць ворагаў, непрыяцеляў нашых, якія бягуць з нашай літоўскай зямлі, то для такога роду праследавання, якое па-народнаму называецца пагоняй, абавязваюцца адпраўляцца не толькі рыцары, але і кожны мужчына, якога б ён ні быў паходжання ці стану, толькі б ён быў здольны насіць зброю» [2, с. 101]. Толькі ў XIV і пачатку XV ст. крыжакі здзейснілі 140 паходаў на Беларусь [11, с. 9]. Таму фізічнае выхаванне шляхты было вельмі важна.

Хлопчыкі з дзяцінства вучыліся ездзіць вярхом, фехтаваць, страляць з лука, плаваць, паляваць, бегаць, скакаць, валодаць мячом, кідаць кап’ё, засвойваць тэхніку пешага і коннага бою. Дзякуючы трэніроўкам войны маглі з лука падстрэліць на ляту жураўля, што апісвае Мікола Гусоўскі ў «Песні пра зубра» [4, с. 34]. Таксама практыкаваліся спаборніцтвы па скачкам на кані на адлегласць да 20 кіламетраў, а таксама па пераправе праз раку на кані, пра што М. Гусоўскі пісаў: «воін з гартоўкай такой, не маючы броду ці моста, плысці са зброяй сумеў цераз любую раку» [4, с. 37]. Дзякуючы гэтаму сфарміравалася асаблівая тэхніка боя, пра што сведчыў Ян Вісліцкі ў творы «Пруская вайна»: «спосаб і звычай свой кожны ў барацьбе прымяняе» [10, с. 160].

У зімовы перыяд важным сродкам было паляванне, якое падрымлівала фізічны стан. Таксама практыкаваліся рыцарскія турніры і двубоі.

Беларускае рыцарства не саступала заходнееўрапейскаму [7, с. 16]. Пра добрую фізічную падрыхтоўку можна казаць у адносінах да Давыда Гарадзенскага, які 25 год удзелнічаў у паходах; у адносінах да вялікага князя Вітаўта, які ў 60-гадовым узросце актыўна ўдзелнічаў у бітве пад Грюнвальдам.

У перыяд Адраджэння ў выхаванні шляхты дабавіліся фехтаванне і танцы. А шляхцічы ў сталым узросце падтрымлівалі сваю фізічную форму: рана ўставалі, займаліся ваеннымі практыкаваннямі, паляваннем, турнірамі, танцамі, слухалі музыку. Напрыклад, у 1546 г. прыдворныя Жыгімонта Аўгуста правялі на паляванні 223 дні [15, с. 62]. Вельмі ўдалыя былі турніры ў Вільні ў 1546 і 1547 гг., дзе у самім двубоі удзелнічаў Жыгімонт Аўгуст [15, с. 63]. Беларускія рыцары былі вядомы ў Еўропе. Напрыклад, цірольскі герцаг Фердынанд для свайго музея папрасіў зброю ў Мікалая Чорнага і Мікалая Рудага Радзівілаў [15, с. 59]. А Юрыя Радзівіла празвалі «літоўскі Геркулес».

У XVII–XVIII стст. вялікую ролю пачало адыграваць фехтаванне, асабліва баявой шабляй. Вышэйшым майстэрствам было дакрануцца шабляй да шчакі праціўніка [14, с. 38–41]. Ад валодання лукам перайшлі да агнястрэльнай зброі. Напрыклад, маглі стрэлам загасіць свечку ці падбіць птушку. Працягваліся і двубоі, напрыклад, двубой М. Паца і Я. Сабескага стаў вядомы па ўсёй краіне. Вядомым дуэлянтам быў Багуслаў Радзівіл, за што яго ў Францыі пасадзілі ў Бастылію, але французская каралева вызваліла яго [6, с. 77]. Важную ролю адыгрывала вайсковая акадэмія, заснаваная Міхалам Казімірам Радзівілам у 1747 г. у Нясвіжы. Падрыхтоўка дзяцей пачыналася з 7 год. Па ўспамінам Міхала Казіміра Радзівіла да яго прыставілі губернера-француза, які муштраваў: «з пікаю, паляўнічым ружом і харугвай навучаў» [9]. А Кароль Станіслаў Радзівіл фехтаваў, скакаў на драўляным коніку і страляў з фузеі [5, с. 99].

Па Магдэбургскаму праву самі гараджане павінны былі абараняць свой горад. Таксама была павіннасць абараняць межы дзяржавы, так званая «старожа польная» [11, с. 9]. Таксама адбываліся выступы скамароха, канатаходцаў, атлетаў, акрабатаў, праводзіліся спаборніцтвы.

У перыяд Адраджэння з’явіліся спаборніцтвы з агнястрэльнай зброяй, напрыклад, у Нясвіжы. Пераможца аб’яўлялі «каралём курка», яму давалі аксамітны пояс і вызвалілі ад падаткаў [12, с. 14]. Новай з’явай быў масаж у гарадскіх лазнях [3, с. 73], што сведчыла аб з’яўленні лячэбнай фізкультуры.

У XVII–XVIII стст. у Слуцку рэгулярна праводзіліся вучэнні, парады, спаборніцтвы. Добры фізічны стан паказалі мяшчане пры абароне Слуцка ад татараў, магілёўцы пры паўстанні 1661 г.

У XIV–XV стст. толькі невялікая частка багатых сялян становілася баярамі і выконвалі вайсковую павіннасць. Але для абароны ад татар сяляне самі вучыліся вайскавай справе, што адлюстравана ў гульнях «На татар хадзіць», «Татарская палачка» [16, с. 33]. Таксама сяляне займаліся кіданнем камянёў у цэль, фехтаваннем на палках, стрэльбай з лука.

У эпоху Адраджэння сяляне яшчэ маглі ўдзельнічаць у «пагоні» згодна с Статутам 1588 г., а ад кожных 10 двароў вылучаўся конны ратнік. Асаблівымі катэгорыямі былі самыя багатыя сяляне, якія становіліся слугамі, панцарным баяры [7, с. 113], якія неслі памежную варту, і з 1595 г. – выбранецкія атрады сялянскай пяхоты. Усе гэтыя катэгорыі мелі добрую фізічную падрыхтоўку для вайскавай службы.

У XVII–XVIII стст. у сялян з’яўляюцца новыя гульні, звязаныя з гістарычнымі падзеямі: «Расейцы і ляхі», «У казакоў», «Прыгон», «У эканоме», «Кароль» [16, с. 50]. Добрая фізічная падрыхтоўка патрабавалася для палявання, сплаву леса, суднаходства, кавальства і бортніцтва. Ранейшыя выбранецкія атрады існавалі да 1649 г., дзе займаліся фізічнай падрыхтоўкай і неслі вайсковую службу з 20 да 50 год.

У эпоху Адраджэння ўпершыню фарміруецца грамадская думка аб фізічным выхаванні. Адным з першых быў Мікола Гусоўскі, які казаў: «той, хто прывык паляваць, без пары ў сівізну не ўбярэцца. Ловы на розных звяроў даюць здароўе целу» [4, с. 22]. Пра сябе ён казаў, што добра валодае лукам і можа на кані пераплыць Днепр. Уплывалі на грамадскую думку ідэі з Еўропы, напрыклад, М. Лютэра, які казаў: «Мне больш за ўсё падабаюцца два роды практыкаванняў ці забаў: музыка і турніры з фехтаваннем, барацьбой ды інш., паколькі першая з гэтых забаў пазбаўляе ад сардэчных хваляванняў і змрочных думак, а другая робіць часткі цела гібкімі, суразмернымі, вытанчанымі і ўмацоўвае здароўе чалавека такімі простымі сродкамі, як скаканне, беганне і да таго падобнае, а галоўнае, што, займаючыся гэтакімі практыкаваннямі, не дазволіў сабе ні лайдчыць, ні гуляць ў косці» [8, с. 309]. Ужо беларускі рэфарматар Сымон Будны казаў пра ўсебаковае развіццё чалавека і важнасць фізічнай працы. Вялікі ўплыў на выхаванне ў ВКЛ аказваў Кракаўскі ўніверсітэт, дзе працаваў Мікола Рэй, які ў працы «Люстэрка» казаў пра важнасць язды вярхом і кідання кап’я для выхавання дзяцей [13, с. 14]. Прагэстант Андрэй Марджэўскі ў працы «Дасканалая рэспубліка» падкрэсліваў неабходнасць верхавай язды, прагулак, гульняў у мяч, танцаў [13, с. 17]. Вучань Сымона Буднага Ян Намыслоўскі напісаў праграму для школ, дзе была частка і пра вайсковую справу. Выдатным спецыялістам па верхавай яздзе быў Крыштаф Мікалай Дарагастайскі, які напісаў працу «Гіпіка, ці Кніга аб конях», дзе падрабязна апісаў метадыку верхавай язды.

У Статуце Слуцкай гімназіі былі апісаны гульні, прагулкі і практыкаванні са зброяй, які адбываліся па раскладу [1, с. 99]. Епіфаній Славінецкі выдаў кнігу «Грамадзянства звычайў дзіцячых», дзе казаў пра неабходнасць гульняў для фізічнага выхавання і здароўя. Для падтрымання здароўя вучні хадзілі ў лазні з парам, займаліся зімовым купаннем, каталіся на каньках і санках. Вялікая ўвага фізічнаму выхаванню надавалася ў школах ордэна піяраў дзякуючы С. Канарскаму. Важныя крокі зрабіла Камісія па народнай адукацыі, якая была створана ў 1773 г. У Статуце для школ 21 і 25 раздзелы былі прысвечаны фізічнаму выхаванню. Узор бралі з школ піяраў. Вялікую працу зрабіў сябра Камісіі, член ордэна піяраў К. Нарбут [16, с. 54].

У канцы можна зрабіць вывад, што фізічнае выхаванне прайшло значны шлях з XIV па XVIII ст., ад ваенных пераходзіла да аздараўленчых функцый, ад сямейнага да сістэматычнага і дзяржаўнага ўзроўню.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Антология педагогической мысли Белорусской ССР / [составители: Э. К. Дорошевич, М. С. Мятельский, П. С. Солнцев]. – Москва : Педагогика, 1986. – 460 с.
2. Белоруссия в эпоху феодализма / Академия наук БССР, Институт истории, Архивное управление МВД БССР. Т. 1 : С древнейших времен до середины XVII века / [составители: З. Ю. Копыцкий, М. Ф. Залогов]. – 1959. – 515 с.
3. *Грицкевич, В. П.* С факелом Гиппократ: из истории белорусской медицины / В. П. Грицкевич. – Минск : Наука и техника, 1987. – 270 с.
4. *Гусоўскі, М.* Песня пра зубра: [паэма] / – Мінск : Беларускі гуманітарны адукацыйна-культурны цэнтр, 1994. – 47 с.
5. *Казлоў, Л. Р.* З дазволу караля і вялікага князя: [гістарычныя анекдоты] / Л. Р. Казлоў. – Мінск : Полымя, 1992. – 109 с.
6. *Касмылёў, В. С.* Двубой. Да гісторыі дуэляў у Беларусі / В. С. Касмылёў // Беларуская мінуўшчына. – № 2. – Мінск, 1997. – С. 76–80.
7. *Любавский, М. К.* Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно : с приложением текста хартий, выданных великому княжеству Литовскому и его областям / М. К. Любавский. – 2-е изд. – М. : Моск. худ. печатня, 1915. – 401 с.
8. *Модзалевский, Л. Н.* Очерк истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен: [для педагогов и родителей] / составил (по Шмидту, Раумеру и др.) Л. Н. Модзалевский. – СПб. : тип. Ф. С. Сучинского, 1866. – XXXIV, 949 с.
9. *Радзівіл, М. К.* Дыяруш // Спадчына. 1994. № 4.

10. Родная літаратура: хрэстаматыя для 10-га класа сярэдняй школы / [склалі: М. А. Лазарук, Л. К. Цітова, В. У. Івашын]. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1997. – 766 с.
11. *Ткачоў, М. А.* За няпоўныя сто гадоў – сто сорак крыжацкіх паходаў // Спадчына. 1991. № 2.
12. *Ткачоў, М. А.* Замкі і людзі / М. А. Ткачоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 184 с.
13. *Тумасов, Н. С.* Дворянство Западной России в XVI веке / Н. С. Тумасов. – Москва : в Университетской типографии, 1869. – 107 с.
14. *Углік, І. Р.* Псіхалагічны, фізічны аспекты выхавання ў старашляхецкіх сем'ях на Беларусі XVI–XVIII стст. // Традыцыйная фізічная культура беларусаў: гісторыя, тэорыя, практыка. – С. 38–41.
15. *Хадыка, А. Ю.* Рыцарства XVI стагоддзя // Спадчына. 1991. № 6.
16. *Шамак, А. А.* Фізічная культура на Беларусі (ад старажытнасці да пачатку XX ст.): Вучэб. дапам. – Мн. : БДПУ імя М. Танка, 1999. – 87 с.